

Relationell pedagogik – ingång till ett fält

JONAS ASPELIN & LOTTA JOHANSSON

Temaredaktörer

Detta temanummer handlar om ett nytt och oetablerat forskningsfält. Någon självklar konsensus om vad relationell pedagogik är finns inte och är knappast heller önskvärd. Syftet med tidskriftens ”call for papers” som gick ut hösten 2015 var därför öppet formulerat: att belysa pedagogiska frågeställningar ur olika relationella perspektiv och att introducera relationell pedagogik som ett mångdimensionellt begrepp.

Samtidigt kan man se temanumret som led i en formeringsprocess. Relationell pedagogik håller på att ta form i Sverige, i andra nordiska länder och internationellt. Varje teoribildning behöver nyckelbegrepp – en samling någorlunda väl definierade, sammanhängande begrepp som bildar en meningsfull helhet och utmärker teorin ifråga. I de artiklar som ingår i temanumret kan flera sådana begrepp urskiljas: dialog, möte, förhållningssätt och – framför allt – relation. Temanumret bjuder in till ett fält där relationers betydelse i utbildning uppmärksammas.

Uttrycket relationell förekommer inom många vetenskaper. Vid sidan om relationell pedagogik talar man till exempel om relationell psykoterapi, sociologi, psykologi, socialpsykologi, specialpedagogik och estetik. Något som förenar inriktningarna är synen på människan. Relationer ses som grundläggande för den mänskliga existensen. Subjektivitet ses som grundad i intersubjektivitet. Dualismen mellan subjekt och objekt överskrids och människan förstås som relationell varelse. En sådan människosyn kan hämta stöd hos filosofer som Martin Buber, Emmanuel Levinas, Mikhail Bakhtin, Hannah Arendt, Maurice Merleau-Ponty och George Herbert Mead. Som Mead (1976) uttrycker saken är jaget inte något ”som först existerar och sedan inträder i relationer till andra, utan det är, så att säga, en virvel i den sociala strömmen och därför fortfarande del av strömmen” (s. 138). Idén om den relationella människan kontrasteras mot hur människan vanligtvis förstås i vår

tid och vår kultur: som oberoende av omvärlden, innesluten i sig själv, fri att skapa sig själv och sin värld (Gergen, 2009).

Följande definition av relationell pedagogik antogs vid en nordisk nätverksträff år 2016:

Relationell pedagogik baseras på föreställningen om människan som relationell varelse samt om utbildning, undervisning och lärande som relationsprocesser. Inom fältet placeras relationer snarare än enskilda individer och/eller sociala strukturer i utbildningens brännpunkt. Det interpersonella utgör huvudfokus, men relateras både till individen som subjekt och till social, kulturell och samhällelig kontext. Begrepp som relation, interpersonell kommunikation och profession är centrala. Något som kännetecknar relationell pedagogik är den stora betydelse som tillmäts mellanmänniska, personliga möten.

Som relationell pedagogik definieras här rymmer begreppet olika slags forskning, teoretisk och/eller empirisk. Att inta ett relationellt perspektiv på utbildning innebär emellertid inte bara att värdesätta och uppmärksamma relationer utan implicerar också ett visst antagande, nämligen att alla utbildningsfenomen i grund och botten är relationella. Relationer ges företräde framför enskilda individer och sociala strukturer då man försöker förstå pedagogiska fenomen och praktiker. Relationer antas föregå kunskap, lärande och undervisning. Sådana fenomen ses inte som substanser eller processer inom eller utanför den enskilde. De lokaliseras till en verklighet som är delad, belägen i snedstreck mellan människor eller mellan människa/värld.

”Relation” är synonymt med förbindelse och förutsätter därmed existensen av minst två parter som på något vis är sammankopplade. Man kan förvisso zooma in på den enskilde individen och analysera vad som sker i hans/hennes inre, likaväl som att man kan zooma ut och analysera omständigheter omkring individer. Ur relationell synvinkel framstår emellertid individ och kollektiv, var för sig, som abstraktioner och ett ensidigt fokus på någondera polen reducerar det unikt mänskliga. Som Martin Buber (2005) formulerar saken är den mänskliga existensens grundval ”människa med människa” (s. 150). ”Mellanrum” spelar en central roll i relationell pedagogik. Gert Biesta (2004) menar att relationell pedagogik har som särskild uppgift att uppmärksamma de risker och möjligheter som sätts på spel i mellanrummet mellan lärare och elev. Mellanrum är alltid i någon mån oförutsägbara, okontrollerbara och riskfyllda, eftersom vi aldrig kan vara riktigt säkra på vad som ska hända i dem. Samtidigt rymmer de möjligheter, eftersom det är i dessa som lärare och elever kan ge uttryck för vem de är, bryta in i världen, träda fram som unika

subjekt (Biesta, 2011). Att placera mellanrum i utbildningens brännpunkt har implikationer på såväl individnivå som strukturnivå, till exempel för hur vi kan förstå lärares och elevers frihet respektive sociala ordningars påverkan. Relationell pedagogik utgör ett tredje perspektiv, vid sidan om det individualistiska och det kollektivistiska.

Relationell teori grundas på idén att människor har mycket gemensamt med varandra men essentiellt sett också är egenartade. Applicerat på den pedagogiska relationen betyder det att läraren har att betrakta barnet/eleven som unik person eller rentav som ett mysterium. Hur mycket kunskap jag än har om min elev kan jag aldrig göra anspråk på visshet om vem hon är. Jag kan förvisso redogöra för vad hon är – hennes bakgrund, dokumenterade egenskaper och prestationer. Vem hon är visar sig emellertid först i det innevarande ögonblicket, här och nu, mellan oss (von Wright, 2000). Varje möte är i viss mening unikt, varje stund engångsartad. En människa är aldrig identisk med andra människor och inte heller med den människa som han/hon har varit eller kommer att bli. Föreställningen manar såväl teoretiker som praktiker till varsamhet. Vi tillråds att vara försiktiga med kategoriseringar, att inte uttala oss tvärsäkert om våra elever, om vilka de är, vad de behöver och vad de kan. Vidare uppmanas vi som lärare att inte se som vår uppgift att forma eleverna utifrån standardiserade mallar. Föreställningen har även implikationer för lärarens självbild: vem läraren är framgår först i relation till eleverna. ”Den relationella läraren” är öppen för tilltal, svarar an med respekt för elevens annanhet och för det rum som existerar mellan parterna (Hinsdale, 2016; Biesta, 2006).

I antologin *No education without relation* (Bingham och Sidorkin, 2004) introduceras relationell pedagogik för en internationell publik. I Sverige skedde motsvarande introduktion genom boken *Om relationell pedagogik* (Aspelin och Persson, 2011). Syftet med antologin är att förstå mellanmännsliga relationer i utbildning och hur de påverkar och definierar undervisning och lärande. Författarna framhåller i ett gemensamt manifest att: ”Vi har glömt bort att utbildning handlar om mänskliga varelser ... som är i relationer med varandra” (Bingham och Sidorkin, 2004, s. 5, vår övers.). Denna formulering kunde gälla också för föreliggande temanummer. Nordiska forskare inom fältet positionerar sig mot en snäv utbildningsdiskurs, där mätbara prestationer tillåts överskugga mänskliga relationer, där utbildning ensidigt definieras som förberedelse för framtida verksamheter och blir medel för att uppnå förutbestämda mål och där strategier, metoder och tekniker ses som medel för att så rationellt och effektivt som möjligt uppnå målen. En sådan instrumentell diskurs innebär, menar Biesta (2006), ett hot mot eleven som unikt subjekt. Att förstå eleven som ”någon” förutsätter att man beaktar relationers betydelse i och för hans/hennes handlingar. Relationell pedagogik visar alltså på hur grundläggande

mänskliga och mellanmänskliga värden hotas i utbildning och, framför allt, i den dominerande retoriken om utbildning.

Utbildning har ett mångdimensionellt syfte (Noddings, 2013; Gergen, 2009; Biesta, 2011). Vid sidan om de allmänt accepterade syftena att utrusta det uppväxande släktet med förmågor, färdigheter etc. som de behöver i framtiden (kvalificering) och att leda in barn och ungdomar i samhällslivet (socialisering) är syftet att skapa utrymme för varje elev att träda fram som unikt subjekt (subjektifiering) (Biesta, 2011). Utbildning kan också sägas ha en immanent mening och ett egenvärde: att vara mötesplats för människor (existentialisering) (Aspelin, 2015). En inte helt ovanlig föreställning om relationell pedagogik är att man inom fältet betraktar utbildningens akademiska uppdrag – utvecklandet av ämnesinnehåll – som något sekundärt. Det är en missuppfattning. Snarare antar man att all god utbildning innefattar ett meningsfyllt innehåll. Att separera kunskapsutveckling från formandet av relationer och personer vore att införa en falsk dikotomi. Motpolen till relationell pedagogik är inte ett kunskapsorienterat synsätt utan ett instrumentellt synsätt. Vad man däremot menar är att relationer föregår kunskaper. Kunskapande, menar man, sker i och genom relationsprocesser (Gergen, 2009).

Det går att urskilja vissa forskningsriktningar inom – eller av direkt relevans för – fältet. Internationellt sett är relationell pedagogik främst förknippat med pedagogisk-filosofisk forskning (Biesta och Stengel, 2016; Hinsdale, 2016). Annan relevant forskning är förklaringsinriktad och undersöker hur olika slags relationer påverkar elever. Den senare typen av forskning har klargjort att en stödjande relation mellan lärare och elev är väsentlig för elevers ämnesmässiga prestationer, sociala utveckling, trivsel, välmående och motivation till lärande (se t.ex. Murray & Pianta, 2007). Nordisk forskning inom fältet är till stor del förståelseinriktad, det vill säga visar på innebörder i lärares och elevers föreställningar, meningsskapanden, uppfattningar, upplevelser och handlingar. Dit hör en rad svenska doktorsavhandlingar från de senaste årtiondena. Annika Lilja (2013) undersöker till exempel vad som utmärker förtroendefulla relationer mellan lärare och elever och visar att elever får förtroende för lärare som bryr sig om dem, lyssnar på dem och sätter adekvata gränser i relation till dem. Anneli Frelin (2010) undersöker lärares relationsarbete och finner att lärare i olika stadier bedriver ett omfattande sådant arbete, för att främja och möjliggöra undervisning. Märta Sandvik (2008) studerar hur förskollärares professionella relationskompetens förändras genom ett interventionsprogram. I Danmark har forskning inom fältet på senare tid till stor del kretsat kring begreppet lärares relationskompetens (Skibsted och Matthiesen, 2016). Till denna översikt hör som sagt pedagogisk-filosofiska studier, vilka undersöker hur utbildningsfenomen och begrepp kan förstås relationellt. Moira von Wrights avhandling (2000) har haft stor betydelse inom svensk relationell

pedagogik. I den undersöks hur lärare kan skapa goda pedagogiska möten och här införs en åtskillnad mellan två perspektiv på utbildning, ett ”punktuellt” och ett ”relationellt”. Perspektiven implicerar två radikalt olika pedagogiska förhållningssätt. Ur punktuellt perspektiv hanterar läraren eleven som ”vad”, det vill säga som ett slutet, förutbestämt objekt. Ur relationellt perspektiv förhåller sig läraren till eleven som ”vem”, det vill säga som ett öppet, oförutsägbart subjekt.

Sammanfattningsvis kan vi se att forskare inom fältet delar vissa antaganden om människa och utbildning men att relationell pedagogik ändå framstår som en mångsidig forskningsinriktning. Vi ser gärna att denna öppenhet fortsätter. I de artiklar som följer finns förvisso en viss slagsida mot pedagogisk filosofi och mot vissa relationella filosofer, men temanumret visar också på en mångfald, både när det gäller användningsområde och val av perspektiv. I fokus för samtliga artiklar är mellanrum: mellan jag, du och det, mellan lärare, elev och innehåll samt mellan utbildningsuppdragets formella och informella aspekter. Som samtliga författare på olika sätt synliggör är dessa mellanrum oförutsägbara och omöjliga att till fullo kontrollera, och just därför rymmer de en pedagogisk potential.

I mellanrummen ger sig också alla de delar som präglar en lärares vardag till känna, alltifrån det ögonblickliga och nära som kännetecknar de dagliga mötena i klassrummet till det långsiktiga, överordnade och strukturella som anger och sätter ramarna för det pedagogiska uppdraget. På olika vis sätter detta lärarens pedagogiska förhållningssätt och takt på prov. I temanumrets första artikel, skiven av Illona Rinne, blir dessa två dimensioner beskrivna och analyserade med utgångspunkt i samtal om betygsättning. Rinne visar på de spänningar som kan uppstå mellan lärarens myndighetsutövande, som betygsättning utgörs av, och viljan att på olika sätt tillmötesgå eleven och elevens utveckling. Rita Nordström-Lytz synliggör en annan form för spänning, en som aktualiseras i en tid då utbildning ofta instrumentaliseras. Nordström-Lytz visar genom begreppet närvaro att läraren förvisso förväntas vidga elevernas kunskaper, färdigheter och förhållningssätt, men att det pedagogiska uppdraget samtidigt är lika mycket mellanmänskligt och existentiellt. När den relationella pedagogiken ofta fokuserar på relationer mellan människor, bjuder Anneli Frelin och Jan Grannäs i sin artikel in det materiellas betydelse i bilden. De visar genom sin fallstudie exempelvis hur skolans fysiska utformning anger förutsättningar för och påverkar såväl pedagogiska relationer som undervisningsinnehållet. Deras artikel betonar även undervisningsinnehållets centrala plats i utbildningsrelationer. Från ett filosofiskt perspektiv tar Johannes Rytzler utgångspunkt i begreppet uppmärksamhet och hur det kan förstås i olika undervisningssituationer. Rytzler introducerar uttrycket ”uppmärksamhetens plats”, som en plats där erfarenheter mellan lärare och elever kan

delas, och där individer får utrymme att på olika sätt framträda och samverka. Tina Kullenberg och Martin Eksath framhåller i sitt bidrag de möjligheter som finns i undervisningsdialoger. Genom exempel från klassrum visar de på vad som sker när lärare bjuder in till ontologisk samexistens, där elevernas tolkningar, perspektiv och oro tas på allvar. Temanumrets avslutande bidrag är skrivet av Anna-Carin Bredmar och uppmärksammar emotioners betydelse i utbildning och för relationell pedagogik. Bredmar framhåller att emotionell närvaro kan motverka mekaniska och instrumentella förhållningssätt i lärares arbete. Dessutom finner författaren att lärare upplever arbetsglädje som närvaro vid de tillfällen då lärare och elever delar på ansvaret för den pedagogiska situationen. På så sätt visar Bredmar, tillsammans med de andra bidragen i temanumret, på den relationella pedagogikens relevans för lärare och elever, för hur man kan förstå olika sidor av utbildning som oftast negligeras samt, i förlängningen, för hur man kan förändra den pedagogiska praktiken.

REFERENSER

- Aspelin, Jonas (2015). The elementary forms of educational life. Understanding the meaning of education from the concept "social responsibility". *Social Psychology of Education* 18(3), 487-501.
- Aspelin, Jonas & Persson, Sven (2011). *Om relationell pedagogik*. Malmö: Gleerups.
- Biesta, Gert & Stengel, Barbara (2016). Thinking philosophically about teaching. I D. H. Gittomer & C. A. Bell (red.) *Handbook of research on teaching*. Washington, DC: AERA:
- Biesta, Gert (2011) *God utbildning i mätningens tidevarv*. Stockholm: Liber.
- Biesta, Gert (2006). *Bortom lärandet. Demokratisk utbildning för en mänsklig framtid*. Lund: Studentlitteratur.
- Biesta, Gert (2004). Mind the Gap! Communication and the Educational Relation. I C. Bingham & Sidorkin, A. (red.) (2004) *No Education Without Relation*. New York, NY: Peter Lang.
- Bingham Charles & Sidorkin Alexander (red.) (2004). *No Education Without Relation*. New York, NY: Peter Lang.
- Buber, Martin (2005). *Människans väsen*. Ludvika: Dualis förlag.
- Frelin, Anneli (2010). *Teachers' Relational Practices and Professionalism*. Phd Thesis, Uppsala: Uppsala universitet.

- Gergen, Kenneth (2009). *Relational Being. Beyond Self and Community*. Oxford: Oxford university press.
- Hinsdale, Mary Jo (2016). Relational pedagogy. Oxford research encyclopedia of education. Online publication: Dec 2016. doi: 10.1093/acrefore/9780190264093.013.28
- Lilja, Annika (2013). *Förtroendefulla relationer mellan lärare och elev*. PhD Thesis, Göteborg: Göteborgs universitet.
- Mead, George Herbert (1947/1934). *Mind, Self and Society – from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Murray, Christopher & Pianta, Robert C (2007). The importance of Teacher-Student Relationships for Adolescents with High Incidence Disabilities. *Theory into Practice*, 46(2): 105-112.
- Noddings, Nel (2013). *Caring. A Relational Approach to Ethics and Moral Education*. Second edition, updated. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Sandvik, Märta (2009). *Jag har hittat mig själv och barnen. Barntädgårdslärares professionella självutveckling genom ett pedagogiskt–psykologiskt interventionsprogram*. PhD Thesis, Åbo Akademi: Finland.
- Skibsted, Else & Matthiesen, Noomi (red.) (2016). *Relationskompetencer i læreruddannelse og skole*. Fredrikshavn: Dafolo.
- von Wright, Moira (2000). *Vad eller Vem? En pedagogisk rekonstruktion av G H Meads teori om människors subjektivitet*. PhD Thesis, Göteborg: Daidalos.